

από μ. Μεταφόρων 70

Ο εθνικισμός και ο πατριωτισμός αποτελούν πολιτική θρησκεία σύμφυτη με τους νεώτερους χρόνους: είναι τα εμβλήματα της πολιτικής νεωτερικότητας και ο αστερισμός της γέννησης της. Η γενεαλογία τους ξετυλίγεται στην Ευρώπη, αλλά η μεταδοτικότητα του εθνικιστικού φρονήματος, στην ακατάσχετα ανανεούμενη σημειολογία του, διαθέτει παγκόσμια εμβέλεια. Απότοκος της αποσάρθρωσης του Ancien Regime και κυρίως της μεγάλης γαλλικής επανάστασης, ο εθνικισμός έπεται χρονικά της σύστασης των πρώτων εθνικών κρατών και οι προκείμενες του συνιστούν τόσο ριζωμένα πλέον στις συνειδήσεις ιδεολογήματα, ώστε, περιβεβλημένες με το κύρος του αυτονόητου, συχνότατα αυτοπροσδιορίζονται, χάρη σε ένα έλλειμα ιστορικού μνημονικού, ως πάγιες και φυσικές μορφές έκφρασης κάθε οργανωμένης ανθρώπινης κοινότητας. Ωστόσο τα έθνη με την κρατική τους σπονδύλωση είναι, σε σχέση με το ρού της ιστορίας, αρτισύστατο μόρφωμα και εγκαθίστανται στο επίκεντρο του πολιτικού γίγνεσθαι μόλις από τις απαρχές της συγκρότησης του πολυσχιδώς οργανωμένου - και δυνάμει πανπεριεκτικού - συστήματος που ο Wallerstein αποκαλεί "ιστορικό καπιταλισμό". Το έθνος, ως πολιτικό υποκείμενο είναι, όπως όλες οι πολιτικές φορτισμένες κατηγορίες και εννοιολογικές συμπυκνώσεις, μια νοητική υποστασιοποίηση που δεν αντανakλά απλώς πραγματικές διαδικασίες αλλά κυρίως παράγει νέες, ονοματίζοντας τις. Η πολιτική, συνήθως, ποιεί την ιστορία ονοματοκρατικά - στην οπτική που υιοθετείται εδώ, η πολιτική είναι το πρότερον, η anima motrix των κοινωνικών διεργασιών. Η έννοια του έθνους, όπως και η συνυφασμένη με αυτήν έννοια του λαού, συνιστούν δείκτες των μεταμορφώσεων του αγώνα για την πολιτική κυριαρχία σε κρατικό και διακρατικό επίπεδο, επειδή με την εκφορά των συμφραζομένων της και μόνον υποδηλώνει την ύπαρξη μιας ενιαίας βούλησης, άρρητης ίσως επί μακρόν, αλλά αξιολογικά υπέρτερης, βάσει θεωρητικών περγαμνηών που εγχειρίζει η φιλοσοφία της ιστορίας, έναντι άλλων ανταγωνιστικών υποψήφιων πρωταγωνιστών της ιστορικής εξέλιξης. Για τον εθνικισμό τα έθνη είναι η φυσική κατάσταση μιας ανθρωπότητας που τα αγνοούσε, μολοντούτο, επί αιώνες. Τα έθνη όμως είναι όπως τα περισσότερα εννοιακά τεχνήματα της πολιτικής ονόματα μορφών κυριαρχίας και άνισης κατανομής των πόρων, φαντασιακά δομημένες εξεικονίσεις που στην αέναη διεγκυστίνδα της πάλης για κατίσχυση αποκτούν σάρκα και οστά κατασκευάζοντας το υπαρκτό που υποτίθεται ότι ανέκαθεν τα περιείχε. Αλλά έθνη δεν υπήρχαν πάντα και τίποτα δεν προδικάζει ότι δεν θα πάψουν να υπάρχουν, όπως επίσης τίποτα δεν προεξοφλεί και το αντίθετο. Ανάλογες επισημάνσεις μπορούν άλλωστε να διατυπωθούν και για την συγγενή έννοια του λαού. Εξάλλου τα έθνη προμηθεύονται, συμβολικά και υλικά, το λαό τους, πανομοιότυπα όπως, για να συγκροτηθεί ως φορέας δικαιωμάτων ανεξίτηλα χαραγμένων στην ανθρώπινη φύση, κάθε λαός "προμηθεύεται" το έθνος που θα τον εγγράψει στο σύμπαν του Δικαίου.

Η ιστορική αναδίφηση καταδεικνύει ευχερώς ότι η λέξη έθνος μετείχε, τουλάχιστον μέχρι τον 17ο αιώνα, σε μια δέσμη σημασιολογικών παραπομπών εντελώς διαφορετική από εκείνη στην οποία ενσωματώθηκε όταν παρελήφθη, στη φάση παρακμής του ευρωπαϊκού απολυταρχισμού, από στοχαστές ή κινήματα που τη συνέδεσαν με τις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις των θεωριών του φυσικού δικαίου ή αργότερα με τη δημοκρατική ανάπτυξη- μέσω της κατηγορίας του λαού- του προβλήματος της πηγής της κυριαρχίας. Χρειάζεται εντούτοις να εισαγάγουμε στο σημείο αυτό ορισμένες περαιτέρω διευκρινίσεις απαραίτητες για την κατανόηση του ζητήματος που μας απασχολεί. Στην ευρύτερη διάσταση της η έννοια του έθνους είναι ενδημικά πολύσημη διότι στην ιχνογράφηση της συνεμπλέκονται ιδεατές οντότητες που στο πλαίσιο μιας αυστηρότερης εξέτασης πρέπει να διακριθούν εναργώς, εφόσον ανήκουν σε ξεχωριστές και ενίοτε αποκλίνουσες σφαίρες πολιτικής μυθολογίας. Πρόκειται για τρεις συνιστώσες, τις οποίες εντοπίζει με ακρίβεια ο Balibar, που συντίθενται σε μια ενοποιητική κατηγοριοποίηση, αλλά η νοηματική πρόκριση κάποιας από αυτές και ο κάθε τύπος ιεράρχησης της συναρμογής τους έχουν αναπόδραστα σημαίνουσες πολιτικές επιπτώσεις.

Πρώτη συνιστώσα είναι εκείνη της φυλής. Η φυλή είναι γενετική-βιολογική κατηγορία η οποία δεν αποκτά πολιτικό νόημα παρά μόνον εαν της μετακενωθεί ένας, κατά κανόνα μυστικιστικής χροιάς, πολιτικός συμβολισμός που θα τη συνάπτει σε κάποιες ειδικές και έμφορτες υψηλών αξιών ιδιότητες του κοινού αίματος. Αναπόδραστο παρακολούθημα αυτής της επιχείρησης είναι και η αναφορά του αίματος σε μια γεωγραφία συζευγμένη- κάποτε εσχατολογικά- με ένα ιστορικό πεπρωμένο. Η συνταγή περιλαμβάνει: βιολογική ιδιοσυστασία, ρίζες, τόπο, μοίρα και αποστολή. Όταν η "φυλή" διαδραματίζει προεξάρχοντα ρόλο στον εθνικό αυτοπροσδιορισμό, από το υπόστρωμα μιας δήθεν αυτογνωσίας ξεπηδά το φάντασμα ενός εθνικιστικού δαρβινισμού και μιας οιονεί ρατσιστικής ιδεολογίας.

Δεύτερη συνιστώσα είναι εκείνη του έθνους ως κοινωνικοπολιτικής κατηγορίας, άρρηκτα συναρτημένης (Wallerstein) με το κράτος, δηλαδή τη διοικητική μηχανή που διευθύνει και επιμερίζει, και το έδαφος, δηλαδή τα σύνορα με τους φύλακες τους, τελωνειακούς, αστυνόμους, στρατιώτες. Τό έθνος-κράτος, ο αδιαφιλονίκητος πρωταγωνιστής της ιστορίας των δυο τελευταίων αιώνων, είτε ως ενεργή πραγματικότητα είτε ως διεκδίκηση και πάθος, απομυζά την ιδεολογική νομιμοποίηση του από το θησαυροφυλάκιο ενός θεολογικής υψής υποδοχέα ιδεών ο οποίος περιλαμβάνει πανσπερμία εναλλακτικών, συχνά δε, αντιφατικών, αιτιολογητικών σκαριφημάτων. Από τη μακιαβελική *Raison d'Etat* που προτάσσουν διπλωμάτες και πολιτικοί των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων, με συντηρητικές ή ριζοσπαστικές πεποιθήσεις, μέχρι τη ρουσική, δημοκρατική μεταφυσική του "πολίτη" και την εγγελιανή μεταμφίεση του θεού υπό το ένδυμα της πολιτικής κοινότητας που υπερβαίνει το ζωικό βασίλειο του πνεύματος, η απολογητική στοιχείωση της νομιμότητας του έθνους-κράτους ακολούθησε ποικίλες οδούς με μοναδικό κοινό χαρακτηριστικό ότι ενώ ιστορικά υποτάσσονταν στους ρυθμούς της

κεφαλαιοκρατικής, εξορθολογιστικής, απομάγευσης του κόσμου, ανενδοίαστα εκκοσμίκευαν θρησκευτικές υποστασιοποιήσεις, μεταπλάθοντας τις σε πολιτικές οντότητες. Το τέλος του κοσμικού βασιλείου της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας αναγγέλει τη γένεση και τη δικτατορία των κοσμικών θεολογιών ως πολιτικών μύθων. Η σωτηρία εγκοσμιοποιείται αναπληρώνοντας την απώλεια νοήματος του καθέκαστου βίου. Από την εξαγνιστική ηθικοποίηση που ο Hegel επεφύλασσε στα γεννητικά όργανα του μονάρχη, ως τη ρουσική- και αυτοσυναιρούμενη- σύλληψη της γενικής θέλησης, όλες οι μείζονες πολιτικές αναπαραστάσεις αναφέρονταν σε ένα έθνος- υπόστρωμα. Αυτό, με παραλλάσσουσα πυκνότητα, δυναμική και αξιακή κλιμάκωση συμβολισμών εδραζόταν στο τρίπτυχο της εδαφικότητας, της κυριαρχίας και του κοινού συμφέροντος. Στην εννοιακή αρτίωση του, επομένως, παρενέβαινε ανεξάλειπτα μια θεωρία της πολιτικής αντιπροσώπευσης και των πολιτικών δικαιωμάτων.

Τρίτη συνιστώσα της γενικευτικής ή υβριδικής έννοιας του έθνους είναι εκείνη της εθνότητας. Πρόκειται για εξόχως πολιτισμική κατηγορία, επειδή όταν δεν ερείδεται στη "φυλή", κεντιέται στον καμβά που προσπορίζει η ύπαρξη κοινής γλώσσας, με τα νήματα μιας- υποθετικά- συνεκτικής ιστορικής διαδρομής, με αταλάντευτη συνέχεια στα σπλάχνα του χρόνου. Τούτη η πορεία αποτυπώνεται σε πνευματικές κρυσταλλώσεις: θρησκεία, έθιμα, παραδόσεις. Ο ενοποιητικός ιστός της εθνότητας είναι πολιτισμικός, ανήκει δηλαδή στο χώρο της φαντασιακής παραγωγής ή ανασύστασης μιας μνήμης η οποία προβάλλει συνήθως στο παρελθόν αυτά που συντυχιακά ομοιογενοποιημένες ομάδες ανθρώπων αναμένουν από το μέλλον.

Είναι απαραίτητο να τονισθεί, πάντως, ότι η εθνότητα, ως πολιτισμική συνομάδωση, ενοικεί την ιστορία πολύ πριν η τελευταία βρεφοκομήσει τα πρώτα κράτη έθνη. Αλλά για τους πρώιμους ευρωπαϊκούς εθνικισμούς η υπερβατική νομιμότητα του εθνικού κράτους δεν απορρέει από την ύπαρξη της, το ίδιο όπως και η ιστορική ανάδυση του είναι εν πολλοίς ανεξάρτητη από την παρουσία της. Κανένα από τα πρώτα ευρωπαϊκά εθνικά κράτη δεν ήταν το κράτος μιας εθνότητας. Στον επιθετικό εθνικισμό του γιακωβινισμού ή των ναπολεόντειων εκστρατειών το έθνος υποσημαίνει, άλλωστε, ένα πολιτικό ιδεώδες με τέτοιες αξιώσεις καθολικότητας ώστε το φολκλόρ της εθνότητας να μην επωμίζεται σπουδαία μυθοπλαστικά καθήκοντα. Η ρηξικέλευθη νεωτερικότητα του πολιτικού σχεδίου το οποίο επιφορτίζεται από την ειμαρμένη να φέρει σε πέρας το γαλλικό έθνος, είναι τόσο ριζοσπαστική ώστε αποκλείει εκ των προτέρων την επιχειρηματολογική προσφυγή στην όποια εθνική ιδιαιτερότητα και μνήμη. Το έθνος είναι στο προκείμενο η έκφραση ενός λαού με τη βιαίως πολιτική νοσηματοδότηση του όρου και ο λαός αυτός ταυτίζεται, δια της βούλησης του, με την ανθρωπότητα και την ενδελέχεια της χειραφέτησης της. Όπως γράφει ο Anthony Smith ο σχηματισμός των εθνών στην Ευρώπη- και έχουμε εδώ κατά νού τα μεγάλα έθνη κράτη: Γαλλία, Αγγλία, χωρίς να λησμονούμε όμως την κάθε άλλο παρά εθνική Αυστριακή αυτοκρατορία, τις υπερεθνικές δυναστείες κλπ - υπήρξε το αποτέλεσμα μιας τριπλής επανάστασης. "Μια επανάσταση στη σφαίρα του καταμερισμού της εργασίας, μια επανάσταση στον έλεγχο της δημόσιας διοίκησης και

μια επανάσταση στον πολιτιστικό συντονισμό". Η πρώτη επανάσταση είναι, με άλλα λόγια, η μετάβαση από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό και ως βασικό της σύμπτωμα εκλαμβάνεται η εμπορευματοποίηση ολοένα περισσότερων τομέων της κοινωνικής ζωής, η υπαγωγή τους στη γονιμοποιητική μήτρα της διευρυμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου και η διαμόρφωση ενός ιεραρχικού διακρατικού συστήματος ελέγχου τόσο της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης και ανταλλαγής όσο και της διανομής και διασφάλισης της πολιτικής ισχύος, εντός του οποίου είναι εμφανής και ουσιώδης η διάκριση ανάμεσα σε ένα κέντρο- οι γιγάντιες πολιτικές και κρατικές οντότητες- και μια περιφέρεια την οποία επεκτείνει με αδιάπτωτη ενόρμηση η αποικιοκρατία. Τα έθνη στην κρατική ή δυνητικά κρατική τους ενσάρκωση είναι είτε οι επιτελείς αυτής της διαδικασίας είτε τα θύματα της. "Κανένα μεσαιωνικό κράτος δεν στηριζόταν στην εθνότητα, οι αριστοκρατίες ήταν συχνά κινητές και μεταφυτεύονταν από το ένα έδαφος στο άλλο. Οι ίδιες οι διαιρέσεις του δυναστικού χάρτη της Ευρώπης επέτρεπαν τη στερέρωση του εθνικού και γλωσσικού πλουραλισμού. Ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής, εξ ολοκλήρου προεθνικού χαρακτήρα, προετοίμασε αντικειμενικά τη δυνατότητα ενός πολυεθνικού κρατικού συστήματος την εποχή της μεταγενέστερης μετάβασης του στον καπιταλισμό" σημειώνει ο Perry Anderson. Και αυτό που έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία είναι ότι στην εθνοποιητική περιπέτεια της νεώτερης Ευρώπης ίσως περισσότερο και από τις συντελούμενες, πότε με ράθυμη βραδύτητα και πότε με μανιώδη ταχύτητα, αναδιαρθρώσεις των παραγωγικών σχέσεων, συνέδραμαν, η ιστορικά πρωτόφαντη και αποκλειστική πολιτική μορφή της δυτικής απολυταρχίας και συνάμα δύο τερτάστιες πολιτιστικές ρήξεις: η Μεταρρύθμιση αφενός και η επιστημονική επανάσταση του 17ου αιώνα αφετέρου. Σ' αυτές ενθυλακώνεται το νόημα της δεύτερης επανάστασης για την οποία έγινε λόγος. Οι κοινωνικές εξακτινώσεις αυτών των τομών έχουν καταγραφεί με απαράμιλλη διαύγεια από τον Weber. Ας συγκρατήσουμε μόνον μια όψη τους που έχει, ωστόσο, εθνοποιητικές επιπτώσεις βαθύτερες από όσες θα μπορούσαμε να αποδώσουμε στη συνείδηση της συμμετοχής σε μια εθνότητα. Το σχηματισμό συγκεντρωτικών γραφειοκρατιών, με επεξεργασμένο και παγκοίμως κατανοητό, έστω και δια της βίας, γλωσσικό κώδικα, οι οποίες διευθετούν και συντονίζουν τις φοροσυλλεκτικές δραστηριότητες στην περίοδο συγκρότησης εθνικών αγορών, καθώς και με την υψίστης σημασίας, σε μια εποχή αδιάκοπων πολέμων, μετάβαση από το μισθοφορικό στον επαγγελματικό και τελικώς στον εθνικό στρατό - αυτή την καινοτομία της γαλλικής επανάστασης. Ο διοικητικός και διαχειριστικός εξορθολογισμός των μοναρχιών προκαλείται από- και με τη σειρά του επιταχύνει- την αργόσυρτη διάβαση από την κοινότητα στην κοινωνία, για να ανατρέξουμε στην ορολογία του Tonnies. Από την άποψη αυτή μια από τις μορφοπλαστικές συνθήκες σχηματισμού του έθνους κράτους, δηλαδή του εδαφικού έθνους, είναι η αποσύνθεση των κοινοτικών δεσμών που διείπαν την καθημερινότητα των εθνοτήτων στην προκαπιταλιστική περίοδο. Η τρίτη επανάσταση, άπτεται του πολιτισμικού σύμπαντος, αλλά εφάπτεται επίσης αυτών των διεργασιών. Πράγματι η τρίτη επανάσταση συνοψίζεται, δίχως να εξικνεύεται, στην ανάδειξη και

ιδεολογική επικράτηση μιας κοσμικής, ή και λαϊκής με την αντικληρικαλική έννοια, ιντελιγκέντσιας που υποκαθιστά βαθμιαία την Εκκλησία και τα θρησκευτικά τάγματα στις εκπολιτιστικές και παιδευτικές τους λειτουργίες - τυπικό παράδειγμα το parti philosophique - και καθίσταται, σε πείσμα των κοσμοπολιτικών της σκιρτημάτων, τόσο εντονότερα εθνική, ως προς τα κοινωνικά διαπιστευτήρια και τις προσδοκίες ανοδικής κινητικότητας, όσο περισσότερο ρέπει προς την επεξεργασία μιας οικουμενικής ιδεολογίας με θεμέλιους λίθους τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ατομική ελευθερία και το πανίσχυρο εννοιολόγημα της προόδου. Ειδικότερα, η διαφωτιστική μονομανία της προόδου, σχετίζεται ενδογενώς με δύο ακόμα προεξάρχοντα γνωρίσματα της εθνοποιητικής διαδικασίας. Πρώτον, τη γλωσσική αποκάθαρση με την επιβολή ενός ηγεμονικού ιδιώματος, το οποίο διευκολύνει την επιστημονική επικοινωνία και τη διαχειριστική αποτελεσματικότητα, και δεύτερον, την εκπαιδευτική ομοιογενοποίηση με τη δαιδαλώδη πλην πανταχόθεν επιζητούμενη ανάπτυξη εθνικών σχολικών συστημάτων στα οποία η Εκκλησία δεν έχει πια τον πρώτο λόγο και τα οποία παράγουν μια νέα συνείδηση κατασπείροντας το στίβο της κρατικής πολιτικής, δηλαδή το στίβο του αγώνα για την κατίσχυση και την εξουσία, με τα κελεύσματα των νεότευκτων πολιτικών θεολογιών. Όλες αυτές οι εξελίξεις, μολονότι είναι αλληλένδετες, προχωρούν με ασύγχρονη εντατικότητα και ικανή πολυτροπία μέχρι, τουλάχιστον, τη διαμόρφωση ενός σχετικά σταθερού ευρωπαϊκού χάρτη με την ενοποίηση της Ιταλίας και της Γερμανίας. Είναι ωστόσο ευδιάκριτη, πίσω από την ανεξάντλητη επινοητικότητα της εθνοποιητικής έξαρσης και την ποικιλομορφία των αυτονομηματοδοτούμενων συμβάντων σ' αυτή την πρώτη φάση της, μια υπέρπουσα και διαρκής αντίφαση: η ανάπτυξη των εθνικών κρατών και των ευρωπαϊκών εθνικισμών από τα μέσα του 18ου αιώνα μέχρι σχεδόν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, είναι σύστοιχη με την εκδίπλωση οικουμενιστικών ιδεολογημάτων που μοιάζουν να αντιστατεύονται την πολιτισμική απολυτότητα της εθνότητας ή να την αναδιατυπώνουν έτσι ώστε η εθνική ιδιοσυστασία της να υποτάσσεται νοητικά στην ιδέα ότι το συγκεκριμένο έθνος κράτος είναι ταγός και ζηλωτής πανανθρώπινων, ή το λιγότερο ευρωπαϊκών, όπως η ιδέα της προόδου μαρτυρά, ιδανικών. Ο υψηλόφρων κοσμοπολιτισμός του διαφωτισμού, ο οποίος εν τινι μέτρο δεν είναι παρά η προέκταση της υπερεθνικής φυσιογνωμίας του καθολικού κλήρου, φθίνει όσο η ιδέα του έθνους επιβεβαιώνεται. Αλλά, παρ' ολ' αυτά, μια οικουμενιστική συγκίνηση διαπερνά τις εθνικιστικές ιδεολογίες στην Ευρώπη ιδιαίτερα στο μέτρο που συμφύρονται με τις φιλελεύθερες και τις δημοκρατικές θεματικές. Απαντάται βέβαια, κυρίως στην πολυδιασπασμένη Γερμανία και τις ανατολικές παρυφές του ευρωπαϊκού χώρου και η άλλη όψη του νομίσματος. Ένας παράλληλος, ρομαντικός εθνικισμός που εντρυφεί με πάθος στην ιδέα της εθνότητας και της πνευματικής της ιδιοπροσωπίας. Εντούτοις, η κατηγορία της εθνότητας πολιτικοποιείται με αργαπορία και η θεολογική υποστασιοποίηση της παραμένει στη σκιά των κοσμογονικών ανατροπών του 19ου αιώνα. Αν μάλιστα εισαγάγουμε τη διάκριση ανάμεσα σε εθνικά κράτη ή κρατη έθνη από τη μια και κράτη εθνοτήτων από την άλλη θα διαπιστώσουμε ότι τα

πρώτα, που χαρακτηρίζονται από την αρχή της εδαφικότητας, βρίσκονται στην πρωτοπορία των εθνοποιητικών διαδικασιών στο νεώτερο κόσμο. Και φαίνεται να έχει δίκιο ο Smith όταν υποστηρίζει ότι "αυτό που διαφορίζει τα έθνη από τις εθνότητες είναι, κατά κάποιο τρόπο, δυτικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες. Εδαφικότητα, δικαιώματα του πολίτη, νομικοί κώδικες ακόμα και πολιτική κουλτούρα είναι γνωρίσματα της κοινωνίας που η δύση προσοικειώθηκε. Το ίδιο συμβαίνει και με την πραγματοποίηση της κοινωνικής κινητικότητας σε ένα ενοποιημένο καταμερισμό της εργασίας." (144) Η ισορροπία των δύο συστατικών στα εθνικά κινήματα δεν είναι δεδομένη. Εθνότητες, όπως είπαμε, υπήρχαν ως ιστορικά ενεργές οντότητες από αρχαιοτάτων χρόνων αλλά τα κράτη έθνη είναι πρόσφατο δυτικοευρωπαϊκό προϊόν. Φυσικά για την ευόδωση και ολοκλήρωση του εθνοποιητικού εγχειρήματος χρειάζεται, σε ένα κόσμο όπου τα εθνικά κράτη αποτελούν ήδη τις στοιχειώδεις μονάδες των διεθνών σχέσεων, η επικουρία του αισθήματος εθνικής ταυτότητας, του συνανήκειν, με άλλα λόγια, σε ένα οργανικό πολιτισμικό σώμα, ριζωμένο στο χθές και προτεταμένο στο αύριο. Όταν αυτή δεν αντικαθρεφτίζεται στην επιφάνεια των ιστορικών πετρωμάτων πρέπει να ανακαλυφθεί με μια ανασκαφή στα σωθικά τους. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο ρομαντικός εθνικισμός πολιτικοποιεί, κατ' ανάγκην, τον πολιτισμό, επιθέτει δηλαδή, αναχρονιστικά ή πρωθύστερα, ένα συμπαγές και πρόδηλο πολιτικό νόημα στα πολιτισμικά δημιουργήματα αποκόπτωντας τον ομφάλιο λώρο που τα προσδένει σε γλωσσοπαίγνια εντελώς άμοιρα εθνικών ιδιοσυστασιών. Τούτη η τάση, άλλωστε, είναι εμφανής σε όλες τις παράλληλες, επάλληλες ή διαδοχικές εκφάνσεις του εθνικισμού, τόσο στην παιδική ηλικία των φιλελεύθερων ονείρων του όσο και στα ριπίσματα της ωριμότητας, όταν μετά το 1870, εκχωρεί το σφρίγος του στις σειρήνες επιθετικών ιμπεριαλιστικών οραμάτων ή, σε άλλο μέτωπο, υποθάλλει δημοκρατικά εθνικά κινήματα που είχαν ακόμα μεγαλύτερη ανάγκη να παραδοθούν στην επιθυμία μιας εστίας με απαραβίαστα όρια, αναψηλαφώντας το κοινό παρελθόν για να του εγχαράξουν μια προσωπογραφία του εαυτού τους, ιχνηλατημένη στα βάθη των χρόνων. Ο Balibar γράφει ότι "το ίδιο των κρατών είναι να αναπαριστούν την τάξη που καθιδρύουν σαν αιώνια, αλλά μάλλον το αντίθετο είναι αληθές". Σ' αυτή την αναπαράσταση εμφιλοχωρεί το είδωλο της εθνότητας μέσω της πολιτικοποίησης της κουλτούρας που θα έλεγε κανείς ότι αποτελεί το άλφα και το ωμέγα του ρομαντικού, του συντηρητικού και του αντιδραστικού εθνικισμού, για τον οποίο η υπαρξιακή επιβεβαίωση του εθνικού εγώ προκύπτει από την καταφρόνια του αλλότριου. Και από τον υπερτονισμό αυτού του στοιχείου, από την ανατροπή της αρχικής δοσολογίας, πηγάζει, όπως παρατηρούσε με πικρία ο Chabod, η διολίσθηση των αξιών που δέσποσαν στην κύηση του έθνους κράτους προς "ένα a priori ακίνητο και अपαραλλάκτο, με χαρακτήρα τελικώς βεβιασμένα εθνοτικό". Το εθνικιστικό φρόνημα, αν εξαιρέσουμε ορισμένες αντιαποικιοκρατικές προσπάθειες με σοσιαλίζοντα προσανατολισμό, τείνει ολοένα περισσότερο να προσεταιρισθεί την κληρονομιά της συντηρητικής προκατάληψης και να εξιδανικεύσει νοσταλγικά παραδοσιακές ιδιοπροσωπίες που όσο και αν είναι κάποτε παρατηρήσιμες δια γυμνού οφθαλμού δεν

οφείλονται σίγουρα σε εκείνο που ένας χερντεριανών καταβολών ιστορικιστικός ρομαντισμός θα αποκαλούσε πνεύμα του λαού. Δεν θα ήταν ενδεχομένως παράτολμο να συναγάγουμε από τις προηγούμενες, εποπτικές και εμπειρικά ακόμη χωλές, παρατηρήσεις το ακόλουθο συμπέρασμα: ήδη ο Meinecke ξεχώριζε τα έθνη σε εδαφικά και πολιτισμικά υπογραμμίζοντας ότι, τα μεν και τα δε, στην ιστορία σπάνια ταυτίσθηκαν, τουλάχιστον με μια συνέχεια ισοδύναμη προς εκείνη που οι φαντασιακές αναπαραστάσεις των σύγχρονων εθνικισμών εντυπώνουν αβασάνιστα στη συλλογική συνείδηση μέσω των πολιτικών μυθολογιών που τους υποβαστάζουν. Το νεώτερο έθνος κράτος ανδρώθηκε, στην Ευρώπη, με τη διαμεσολάβηση ιδεολογικών παραπομπών η αναφορά των οποίων δεν εξαντλήθηκε ποτέ στην αξιολογική απαρτίθμηση ειδοποιών διαφορών της μιας ή της άλλης εθνότητας. Η εθνότητα συχνά τηρούσε αιδήμονα σιγή όταν το έθνος, δηλαδή το κράτος, διακύβευε την ακεραιότητα του στην τριβή της πολιτικής εχθρότητας. Υπ' αυτό το πρίσμα η εθνοποιητική διαδικασία είχε ως έμβλημα μια δικαιωματοκρατική φιλοσοφία που υπερεκέλιζε καθαρά τις όποιες εξιδανικεύσεις, στο συλλογικό υποσυνείδητο, μιας υποτιθέμενα αναλλοίωτης, στη ροή των χιλιετιών, εθνικής ιδιοσυστασίας. Στην Ευρώπη η πλάστιγγα έγειρε παταγωδώς προς την πλευρά του εθνοτικού μύθου όταν, ύστερα από τις Βερσαλλίες, ο πληγωμένος γερμανικός εθνικισμός άρχισε να εκτρέπεται προς υστερικά ρομαντικές αξιώσεις ιδιαιτερότητας που περιελάμβαναν και τη φυλετική ανωτερότητα. Μέχρι τότε μόνον το ιδιότυπο αμάλαμα προσήλωσης στο ηθικό σύμπαν της αγροτικής κοινότητας και πανσλαβικού- ή απλώς σλαβόφιλου- ενθουσιασμού που χαρακτήριζε το ρωσικό λαϊκισμό (και ελάσσονες ανατολικοευρωπαϊκούς εθνικισμούς) υπέτασσε, σε μια κλίμακα με ευρύτερες γεωπολιτικές επιπτώσεις, το δημοκρατικό περιεχόμενο της ευρωπαϊκής έννοιας του έθνους κράτους στα ρομαντικά ιδεολογήματα της φυλής, του αίματος και της παρμενίδειας ταυτότητας κάθε εθνότητας με τον εαυτό της, δια μέσου των αιώνων. Είναι ίσως επίσης ενδιαφέρον ότι στις περιπτώσεις αυτές καταλύεται και ο τυπικά πρωτοεθνικιστικός μύθος μιας γραμμικής ιστορικής εξέλιξης που εκβάλλει κατ' ευθείαν, σύμφωνα με τα ευρωκεντρικά πρότυπα, σε μια κοινωνία των εθνών- για την οποία ο Kant ήλπιζε ότι θα συμβιώνει, ύστερα από τη διαφωτιστική απολύτρωση των λαών, σε ένα καθεστώς διηνεκούς ειρήνης.

Βρισκόμαστε λοιπόν ενώπιον δύο μύθων καθένας από τους οποίους συμμετέχει, με ειδικό τρόπο ένταση και χρονική παρουσία στην ιστορικά πρόσφατη και μικρής διάρκειας διαδικασία της εθνοπαραγωγής, εθνοσύστασης και ιεράρχησης των διακρατικών σχέσεων με βάση το σχήμα κέντρο-περιφέρεια του ιστορικού καπιταλισμού. Ο πρώτος είναι ο μύθος της ευθύγραμμης ομαλής κίνησης της ιστορίας στο πλαίσιο της οποίας και χάρη σε μια εμμενή στο γίνεσθαι τελολογία κάθε λαός θα αποκτήσει το πολιτικό του πρόσωπο, δηλαδή ένα κράτος, για το έθνος του και δια του έθνους του, κατοχυρώνοντας τα κυριαρχικά του δικαιώματα πάνω σε ένα έδαφος, όπως η λογική της ιστορίας και η μοίρα της προόδου επιτάσσουν. Το έθνος κράτος είναι οι νόμοι, τα σύνορα, ο στρατός και η κουλτούρα που όλοι οι λαοί, ως υποκείμενα δικαίου, χάρη στη συμμετοχή τους στην έννοια της ανθρωπότητας δικαιούνται

να έχουν και είναι προδιαγεγραμμένο ότι θα κερδίσουν, στα χνάρια όσων ήδη το κατόρθωσαν. Ο δεύτερος είναι ο μύθος της φυλετικής πολιτισμικής και ψυχικής κοινότητας που διατρέχει το χρόνο και διεκδικεί την αυτοπροσωπία της είτε ως κατίσχυση στο σύστημα των διεθνών σχέσεων είτε ως επιστροφή στην αρκαδική θαλπωρή της εθνικής μνήμης και υλοποίηση του φαντασιακού της ειδώλου μέσω της ριζικής πολιτικοποίησης του. Η παρουσία, ανταγωνιστική και κάποτε βαθύτατα διχαστική, αμφοτέρων των μύθων προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό και τη φυσιογνωμία της νεώτερης ελληνικής ιστορίας από τα τέλη του 18ου αιώνα μέχρι σήμερα. Ο πρώτος είναι ο μύθος του Ρήγα του Κοραή, του Τρικούπη, του Βενιζέλου. Ο άλλος είναι ο μύθος του ρωσικού κόμματος, του μεγαλοιδεατισμού και όλων των πολιτικοποιημένων εκδοχών της ορθοδοξίας που κατάφερε εντέλει, με αξιοσημείωτες αλχημείες, να εναρμονίσει τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό με τη βυζαντινή άρνηση του. Φυσικά αυτές οι γενικευτικές διχοτομίες έχουν αξία μόνο ως ευρετικές υποθέσεις και δεν φιλοδοξούν, με κανένα τρόπο, να περιγράψουν μια ιστορική πραγματικότητα στους κόλπους της οποίας κάθε συγκεκριμένη κατάσταση ή συγκυρία παρουσιάζει εξαιρετικά υψηλό βαθμό αδιάσπαστης συνθετότητας. Αλλωστε οι ιδέες δεν έχουν ποτέ, όταν παραλαμβάνονται και αξιοποιούνται ως όπλα από πολιτικά κινήματα, μονοσήμαντο χαρακτήρα επειδή, όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, το ποιόν ιδεολογικό εξοπλισμό θα επιλέξει το ένα στρατόπεδο εξαρτάται από το ποιόν επέλεξε το αντίπαλο στρατόπεδο. Η ιδέα της εθνικής ανεξαρτησίας, για παράδειγμα, προβλήθηκε με πείσμα από τα αντιαποικιοκρατικά κινήματα που είχαν εν πολλοίς δημοκρατικούς εκσυγχρονιστικούς, με τη δυτική έννοια, στόχους, αλλά προβάλλεται σήμερα, στον αραβικό κόσμο από ομάδες που προσχωρώντας στον ισλαμικό φονταμενταλισμό αμφισβητούν αυτούς τους στόχους και διεκδικούν εθνική αυθυπαρξία αγνοώντας το γεγονός ότι η εικόνα ενός κόσμου εθνικών κρατών είναι κατ' αρχήν αντίθετη προς τις προκείμενες της ισλαμικής διδασκαλίας. Οι ιδέες δεν έχουν, συνεπώς, a priori ιδεολογικό πρόσημο. Το αποκτούν μόνο στη δίνη της συγκυρίας και δεν το διατηρούν παρά για ιστορικά σύντομα διαστήματα. Η ιδέα της επιστροφής στις παραδόσεις μιας εθνότητας και της άντλησης μιας απόλυτης και μοναδικής ταυτότητας από αυτές υπήρξε στο παρελθόν τυπικά συντηρητική και απαρασάλευτα ρομαντική. Θεωρήθηκε αργότερα, σε άλλες περιστάσεις, σήμα κατατεθέν ενός ριζοσπαστικού αντιμπεριαλιστικού πνεύματος που αντιστεκόταν στην πολιτισμική επικυριαρχία των ήδη ηγεμονικών, στην πολιτική και οικονομική σφαίρα, κρατών. Οποιαδήποτε θεμελιώδης ιδέα μπορεί να επωμισθεί τον οποιοδήποτε πολιτικό ρόλο, εντασσόμενη σε οποιοδήποτε μυθολογικό σύστημα συμβολικών αναπαραστάσεων. Ο δαρβινικός εξελικτισμός, φιλελεύθερος στην εκδοχή του Spencer ή σε ορισμένες σύγχρονες αναπροσαρμογές του, υπήρξε και το υπόβαθρο ενός οιονεί ή κυριολεκτικά ρατσιστικού εθνικισμού στις παραλλαγές της Action Francaise ή σε άλλες, φασίζουσες, ερμηνείες. Αλλωστε, βιολογικές μεταλλαγές δεν υφίστανται μόνον οι ιδέες. Δεδομένου ότι η ιστορία στερείται λογικής και νόμων, υποδηλώνοντας ως όρος απλώς το σύνολο όσων συμβαίνουν, τα φαινόμενα που κάθε στιγμή τη συναπαρτίζουν είναι ανεπανάληπτα, όσο και αν μπορούμε να τα ταξινομήσουμε σε σχετικούς

συνεκτικά κατηγοριακά συστήματα ερμηνειών και να τους προσγράψουμε ορισμένες "τάσεις". Πάντως και σε αυτό το επίπεδο η επιστημονική αβεβαιότητα βασιλεύει. Η επιστήμη περιγράφει αλλά οι αξιολογήσεις δεν είναι ό,τι καλύτερο έχει να προσφέρει. Όλες οι μεταπολεμικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων, για παράδειγμα, στηρίζονταν στο δεδομένο του διπολισμού και ουδείς διεννοείτο ότι, αίφνης, ένας από τους δύο πόλους θα κατέρρεε σαν πύργος από τραπουλάχαρτα χωρίς να πέσει ούτε τουφεκιά. Η νεώτερη Ευρώπη, αυτή η γή της επαγγελίας για τους πολεμοχαρείς, συγκροτήθηκε μέσα από εθνοποιητικές διαδικασίες που περιοδικώς την κατακερμάτιζαν, ανεξάρτητα, στις πρωταρχές, από τις απαιτήσεις των επιμέρους εθνοτήτων, που και κατοπινότερα, χρησιμοποιούνταν συνήθως ως πρόσχημα για την εκδήλωση της βουλιμίας των εθνικών κρατών, και την κατεσπάρασσαν στο όνομα οικουμενικών ιδεών. Όσο περισσότερο μάλιστα αναπτύσσονταν οι δημοκρατικοί θεσμοί και ο δικαιωματοκρατικός ιδεολογικός οικουμενισμός τόσο αύξαναν οι συγκρούσεις και οι συρράξεις. Σήμερα η εικόνα είναι περίπου αντίστροφη. Τα εθνικά κράτη αποδυναμώνονται εν μέρει, συμμετέχοντας σε υπερεθνικά πολιτικά μορφώματα, αλλά οι εθνότητες αφυπνίζονται εκ νέου προσπαθώντας να εκμεταλλευθούν τον αποσχιστικό εκβιασμό ή το ιδεολόγημα της ανεξαρτησίας για να διαπραγματευθούν τη βελτίωση της θέσης τους στην ιεραρχία της κατανομής των πόρων και της ισχύος. Πιστεύω ότι ενώ αυτή η τάση δημιουργεί, αναπόφευκτα, αυθεντικά προβλήματα άμεσων πολιτικών επιλογών- π.χ. το κοινό ευρωπαϊκό σπίτι- στις οποίες πρυτανεύει θεμιτότατα η πραγματιστική αποτίμηση των συμφερόντων, τίποτα δεν αποκαλύπτει για το απώτερο μέλλον. Υιοθετώντας το πρίσμα του ιστορικού είναι εντελώς αδύνατον να προβλέψουμε το μέλλον της Ευρώπης, του Ισλάμ, των διεθνών σχέσεων γενικότερα, για μια περίοδο ιστορικά σημαίνουσα από χρονική άποψη, ιδιαίτερα αν έχουμε αποστασιοποιηθεί εννοιολογικά τόσο από το μύθο της γραμμικής προόδου ο οποίος υποβάλλει την ιδέα ότι όλες οι χώρες και όλοι οι πληθυσμοί θα πορευθούν στα μονοπάτια των προηγμένων κρατών, όσο και από τον αντίθετο μύθο του οικολογικού ρομαντισμού, σύμφωνα με τον οποίο υπάρχουν ορατοί εναλλακτικοί δρόμοι αρκεί να ανασύρουμε από την τεχνοκρατική λήθη ένα μοντέλο πραγματικών ανθρώπινων αναγκών. Υιοθετώντας αντιθέτως το πρίσμα του πολιτικού δεν έχουμε άλλη δυνατότητα από το να επιλέξουμε- και στην προοπτική αυτή θα εξιδανικεύσουμε αναγκαστικά, οργανώνοντας νέες μυθολογίες ή εξωραίζοντας τις παλαιές, όσα αιτήματα προκύπτουν, στην ενεστώσα στροφή της ιστορίας, από συγκεκριμένα συμφέροντα και αποβλέψεις ισχύος.